

הסוגיא השביעית – ברכת הלבנה (מא ע"ב-מ"ב עא)

- [1] ואמר רבי אחא בר חנינא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: עד כמה¹ מברכין על החדש?
 [2] עד שתתמלא פגימתה.
 [3] וכמה?
 [4] אמר רבי יעקב בר אידי אמר רב יהודה: עד שבעה.
 [5] נהרדעי אמרי: עד ששה עשר.
 (מב ע"א)
- [6] ותרוייהו כרבי יוחנן סבירא להו. הא למיהוי כי יתרא, הא למיהוי כי נפיא.
 [7] אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא: וליבריך הטוב והמטיב!
 [8] אמר ליה: אטו כי חסר מי מברכין דיון האמת דלבריך הטוב והמטיב?²
 [9] וליברינהו לתרוייהו!³
 [10] כיון דהיינו אורחיה, לא מברכין.⁴
- [11] ואמר רבי אחא בר חנינא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: כל המברך על החדש⁵ בזמנו⁶ כאילו מקבל פני שכינה.
 [12] כתיב הכא: החדש הזה, וכתיב התם: זה אלי ואנוהו.
 [13] תנא דבי רבי ישמעאל: אילמלא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן שבשמים כל חדש וחדש – דיים.
 [14] אמר אביי: הלכך נימרינהו⁷ מעומד.
 [15] מרימר ומר זוטרא מכתפי⁸ (אהדדי) ומברכי.
 [16] אמר ליה רב אחא⁹ לרב אשו, במערבא מברכי: ברוך מחדש חדשים.
 [17] אמר ליה: האי, נשי דידן נמי¹⁰ מברכי!
 [18] אלא כדרב יהודה. דאמר רב יהודה:
 [19] ברוך אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם
 [20] חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם

1 בכל כתבי היד: "עד מתי" או "עד אימתי".

2 ליתא בכ"י מינכן 95. להלן, בעמ' 125, אני טוען ששתי פיסקות אלו הן תוספת מאוחרת.

3 בכ"י קרלסרוה נוסף כאן ביאור: "הטוב כי גדלה דייך כי חסרה".

4 בכ"י קרלסרוה נוסף כאן ביאור: "לא הא ולא הא".

5 בכל כתבי היד הנוסח הוא: "על ראש חדש".

6 בכ"י קרלסרוה ופירנצה ליתא "בזמנו". ביד רמ"ה הוסיף כאן: "מעלה עליו הכתוב".

7 בכל כתבי היד ליכא "נימרינהו".

8 בכ"י קרלסרוה, מינכן ויד הרב הרצוג איתא "להו". בכל כתבי היד פרט לכ"י יד הרב הרצוג ליכא "אהדדי".

9 בכל כתבי היד: "ר' אבא".

10 בכל כתבי היד פרט לכ"י יד הרב הרצוג ליתא "נמי".

- [21] ששים ושמונים
- [22] פועלי¹² אמת
- [23] וללבנה אמר שתתחדש
- [24] עטרת תפארת לעמוסי בטן
- [25] שהן עתידין להתחדש כמותה
- [26] ברוך אתה ה' מחדש חדשים.
- לעשות רצון קונם¹¹
- שפעולתן אמת
- ולפאר ליוצרים על שם¹³ כבוד מלכותו

11 בכל עדי הנוסח: "קונייהם". בסדור רס"ג: "בוראם".

12 בסידור רס"ג: "פועלו... שפעולתו"; בנוסח הרי"ד בפסקיו לברכות, עמ' צא: "פועלו אמת ופעולתם צדק"; נוסח רבינו דוד כוכבי, ספר הבתים, עמ' קע: "פועל אמת ופעולתו אמת"; נוסח הרמב"ם: "פועלי אמת". ועיין רחונטל, א"ש, עמ' 575-576.

13 בכל עדי הנוסח ליתא "שם". בסידור רס"ג: "על כל אשר ברא".

מסורת התלמוד

[1] ירושלמי ברכות יג ע"ד, ט ב; בבלי ברכות נט ע"ב; פסיקתא רבתי מג; זוהר, רעיא מהימנא, כי תשא קפו ע"ב-קפה ע"א. [12] שמות יב ב; שמות טו ב. [13] מכילתא דרבי ישמעאל בא-מס' דפסחא א; ¹⁴ שכל טוב שמות יב ד"ה החדש הזה לכם, ד"ה סדר אחר לדחיות. [16] ירושלמי ברכות יג ע"ד, ט ב; שמות רבה טו כד. [19] תהלים לג ו; שכל טוב, שם; מסכת סופרים יט י; זוהר, רעיא מהימנא, כי תשא קפו ע"ב-קפה ע"א. [24] ישעיהו סב ג; ירמיהו יג יח; יחזקאל טז יב, כג מב; משלי ד ט, טז לא; ישעיהו מז ג.

רש"י

עד כמה מברכין אם לא בירך היום, יברך למחר. על החדש על הלבנה בהתחדשה. עד שתתמלא פגימתה אבל בתר הכי לא שייך למימר "מחדש חדשים", שהרי כבר נושנת היא. ותרווייהו כר' יוחנן במלתיה דר' יוחנן פליגי, ועד שנתמלא סבירא להו. מיהו, רב יהודה סבר, מלוי פגימתה דקאמר ר' יוחנן, למהוי כי יתירא דהואי, כמו יתר של קשת, שתהא כל פגימת הקשת מליאה עד היתר, דהיינו חצי העיגול, והאי, לסוף שבעה הוא. ונהרדעי סברי, מלוי פגימה דקאמר ר' יוחנן, עד דתהוי כי נפיא – עגולה במילואתה. הטוב והמטיב אדרב יהודה פריך, נהי נמי דמשבעה ואילך ליכא למימר "מחדש חדשים", ליבריך מיהא 'הטוב והמטיב', שכל שעה הוא מטיב לנו במילואתה תמיד, שמוספת להאיר לעולם. אטו כי חסר מי חשבינן לה רעה לגבן לברוכי דיין האמת דנחשוב את מליאתה טיבותא לברוכי הטוב והמטיב? וניבריך לתרווייהו דיין האמת בחסרונה, וטוב המטיב במילואתה. דהיינו אורחיה בכל חודש בריאת עולם כמנהגו היא, ואין כאן דין פורענות בחסרונה ולא הטבתה לנו חסד במילואתה. דיין אילו לא זכו למצוה אחרת אלא לזו שמקבלין פני שכינה פעם אחת בחדש, כדאמרן בגזירה שוה. אמר אבוי הואיל ומקבל פני שכינה הוא, מעומד בעי לברוכי מפני כבוד שכינה שהוא מקבל. תפקידם מצוה שצויתם להתנהג בהילוך תקופותיהם. ששים ושמוחים כדכתיב (תהלים יט ו): ישיש כגבור. פועלי אמת הן, שאינם משנים את סדרם. וללבנה אמר הקדוש ברוך הוא שתתחדש בכל חדש. עטרת תפארת היא זו לעמוסי בטן, סימן הוא להם שאף הם, שמונים להם, עתידיים להתחדש בגלותן כמותה ולפאר יוצרם.

מבנה הסוגיא

אגב הבאת המימרא של רבי אחא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן לעניין טעות העדים לגבי יום האירוע מובאות שלוש מימרות נוספות בשם רבי יוחנן. שתיים מהן עוסקות בברכת הלבנה, ובהן אעסוק כאן. ברביעית אעסוק בסוגיא הבאה.

סוגייתנו נחלקת למספר יחידות משנה:

[10-1] המימרא השנייה של ר' יוחנן, הנוגעת לזמן ברכת הלבנה. פסקא זו כוללת פירושים לדברי ר' יוחנן ודיון בברכה שראוי לברך לאחר שעברו שבעה ימים מחידוש הלבנה.

[15-11] המימרא השלישית של ר' יוחנן, הנוגעת למעלתה של ברכת הלבנה.

[26-16] נוסח ברכת הלבנה. את ברכת הלבנה ניתן לחלק למספר חלקים: שבחו של הבורא

[20-19]; שבחם של הנבראים [24-21]; שבחם של ישראל [25-24]; חתימה [27].

פירוש הסוגיא

עריכת הסוגיא הבבלית

בבלי מוזכרות שתי דעות בעניין זמן ברכת הלבנה; בירושלמי¹⁵ מובאות שלוש:

הרואה את הלבנה בחידושה, אומר: ברוך מחדש חדשים.

עד איכן?

רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוסי: עד שתראה כחצי המטה.¹⁶

רבי אחא ורבי חנינא בשם רבי יוסי: עד שתתמלא פגימתה.

רבנן דקיסרין אמרין: עד ארבעה עשר יום.

א"ר יוסי בי ר' בון: ויאות כלום מתמלאת פגימתה? אלא עד י"ד יום, הא כל י"ד יום צריך לברך.

לדעת ר' יוסי בי ר' בון, רבנן דקיסרין אינם מביעים דעה חדשה אלא מפרשים את המושג 'עד שתתמלא פגימתה'.

יש גם דמיון מסוים בשמות החכמים בירושלמי ובבבלי:

ירושלמי	בבלי
רבי אחא ורבי חנינא בשם רבי יוסי	ואמר רבי אחא בר חנינא אמר רב אסי
	אמר רבי יוחנן
רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוסי	אמר רבי יעקב בר אידי אמר רב יהודה

נראה שזו דרך התהוות הסוגיא: דברי חכמי ארץ ישראל בעניין זמן ברכת הלבנה הגיעו לבבל, ושם, עקב נטייתו של הבבלי לייחס מימרות ארץ ישראליות לר' יוחנן, הפכו דברי "רבי אחא ורבי חנינא בשם רבי יוסי" ל: "אמר רבי אחא בר חנינא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן". כמו כן הפכו דברי "רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוסי" לדברי "רבי יעקב בר אידי אמר רב יהודה". מעניין לציין שלמרות שיבוש השמות נותרו ראשי התיבות של שמות אלו זהים. השלב השני בהתפתחות הסוגיא הוא זה: בעוד שמהירושלמי עולה שכל פירוש נאמר כמימרא בפני עצמה, והקביעה "כחצי המיטה" אינה זהה לקביעה "עד שתתמלא פגימתה", הרי שהסתמא הבבלית מבינה את דברי ר' יעקב ונהרדעי כפירוש לדברי ר' יוחנן ולכן מוסיפה ביניהם את מילת השאלה 'וכמה'.¹⁷

15 ברכות יג ע"ד, ט ב.

16 כן הוא בכ"י ליידין ובר"ו, וכן נוסח בעל ספר הרוקח סי' רכח; גירסת רש"י בספר האורה היא: "כחצי חמיטה"; בדפוסים קושטא ואמשטרדם וכן בנוסח ר"א פולדא: "כחצי טפח". ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מעשרות, עמ' 674-675.

17 ראו: חזון ר' רחמים (מגדולי חכמי ג'רבה במאה ה-18), כסא רחמים, פירוש למסכת מגילה ומסכת סנהדרין, עמ' צב.

[5] נהרדעי אמרי

בסוף הפרק הראשון של בבלי סנהדרין¹⁸ נאמר: "אמוראי דנהרדעי – רב חמא". כלומר, דעתו של רב חמא, שהיא דעת יחיד, נמסרת בשם רבים: אמוראי נהרדעא. לפיכך יש לדון בביטוי 'נהרדעי אמרי' שבסוגייתנו – האם בחבורת חכמים מדובר או בחכם אחד?

לדעת הרא"ש בפרקנו, "הלכתא כנהרדעי, דרבים ניהו". וכן פסק הרמב"ם.¹⁹ הרי"ף הביא את המחלוקת בסוף פרק רביעי דברכות, ולא הכריע בין השיטות. לדעת הרב מלאכי הכהן,²⁰ הדבר מוכיח שגם הרי"ף סבור ש'נהרדעי אמרי' הם רבים. לכן לא ראה הרי"ף צורך להכריע במפורש, שכן סמך על הקורא שיכריע בעצמו על פי הכלל 'יחיד ורבים הלכה כרבים'.

דימויו השונים של הירח בבבלי ובירושלמי

[7] בבלי – יתרא ונפיא

הסתמא הבבליית מדמה את חצי הירח ליתרא: יתר המתוח על גבי הקשת. את הירח המלא היא מדמה לנפיא: נפה עגולה. דימויו של חפץ עגול ל'נפיא' מצוי בבבלי במקומות נוספים,²¹ אולם נראה ששם הדימוי הוא בעיקר לגודל ופחות לצורה. נקט התלמוד לשון גוזמא:²² המלווה את חברו על המטבע והוסיפו עליו – נותן לו מטבע היוצא בשעת הפרעון, ואפילו נעשה גדול כנפה. וכן: בשר שנשאר על העור בטל לגבי העור ואינו מטמא טומאת נבלה אפילו הוא גדול כנפה.

ירושלמי (ברכות ט ב, יג ע"ד) – חמיטה, מיטה, מטה או טפח

בספר האורה²³ נאמר:

מברכין על ההודשים עד ששה עשר, ומעומד. ירושלמי, עד מתי מברכין על הלבנה? כל זמן שתראה כחצי חמיטה. פירוש חמיטה – קערה.²⁴

בובר מעיר שהוא לא מצא את הציטוט בירושלמי שלפנינו. גם הערוך, בערך 'חמט' א, לא הביא את הירושלמי אלא מאמר ממשנה מעשרות א ז: "ונותן לחמיטה", וכתב: "ופי' המילה: קערה". עד כאן תורף דבריו. אולם הדברים אכן נמצאים בירושלמי שלפנינו בשינוי נוסח: "כחצי המטה" במקום "כחצי חמיטה".²⁵ מכל מקום, ראויה לציון העובדה שספר האורה מצטט את הירושלמי ואינו מזכיר את הדימויים המקבילים בבבלי.

לפי גירסת ספר האורה, פירוש הירושלמי פשוט. ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוסי, האומר "כחצי חמיטה", סובר שסוף זמן ברכת הלבנה הוא כשהירח מגיע למחצית גודלו המרבי.²⁶ ר' אחא ורבי חיינא בשם רבי יוסי האומר: "עד שתתמלא פגמתה", סוברים שסוף זמן ברכת הלבנה הוא כשהירח מגיע למלא גודלו,²⁷ כעבור ארבעה עשר יום מן המולד.

אולם את נוסח הירושלמי שבידינו – כחצי המטה, קשה לפרש. הן הפני משה הן בעל ספר חרדים מפרשים שכוונת הירושלמי היא לחצי עיגול. לפי בעל ספר חרדים, הירושלמי מדבר על מיטה עגולה. אולם זהו דוחק גדול שכן סתם מיטה מלבנית, ולא היה לו לר' יעקב בר אחא להשתמש בדימוי מטעה.

18 יז ע"ב.

19 הלכות ברכות י יז, ועיינו שם בכסף משנה.

20 יד מלאכי, כלל תצר, דף פב ע"א.

21 בבא קמא צז ע"ב; חולין קכד ע"א.

22 רבי בנימין בן מתתיהו, שו"ת בנימין זאב, סי' שע ד"ה מספר הישר.

23 מהדורת ש' בובר, עמ' 79.

24 ובערוך, ערך 'חמט', מובא פירוש נוסף: פת עגולה. ולפי פירוש זה יש לגרוס 'חמיטה'; בתי"ו. עיינו קהוט, שם.

25 ראו לעיל, הע' 16, ולקמן, הע' 29.

26 כר' יעקב בר אידי בבבלי, שאמר בשם רב יהודה. זמן זה, לפי הבבלי, הוא כעבור שבעה ימים מן המולד.

27 כנהרדעי שבבבלי. אלא שנהרדעי סבורים שזמן זה הוא כעבור שישה עשר יום מן המולד.

הפני משה מתמודד עם הקושי באופן אחר: במקום "כחצי" הוא גורס "בחצי", ומפרש: עד שנראה אור בחצי המטה שלה, שאז עבר חידושה.

נראה לי שהפני משה קרא את המילה 'המִטָּה'. כוונתו היא שכשנראה האור בחצייה התחתון של הלבנה עבר כבר זמן חידושה ואין מברכים עליה.²⁸ ובאמת דחוק לומר שהכוונה היא ל'מִטָּה' בחיריק, שכן זו כתובה תמיד בכ"י ליידין ובדפוסים הראשונים בכתוב מלא עם יו"ד לאחר המ"ם. אך עדיין קשה, שכן לפירושו היה צריך להיות כתוב "בחצי שלמטה".

הנוסח השלישי בירושלמי: "כחצי טפח", גם הוא דחוק ביותר.

סוף דבר, ההסבר היחיד לירושלמי הוא שנפלה בו טעות סופר שהחליף חי"ת בה"א וכתב "המטה" במקום "חמטה".²⁹

בעלי התוספות – טרוטה

שנינו במסכת בכורות שאחד המומים הפוסלים בכהן הוא 'צירן',³⁰ ואמרו על כך בבבלי בבבלי, בכורות מד ע"א: "הצירן – עיניו תרוטות וצירניות, דומעות, דולפות, טורדות". רש"י פירש: "תרוטות – עגולות;³¹ וצירניות – עגולות יותר מתרוטות", וכתבו על כך בעלי התוספות שם: "עיניו תרוטות – פי' בקונטרס: עגולות, כמו כי תרוטה בסנהדרין גבי לבנה ...".

בעל מסורת הש"ס מפנה בכורות שם את המעיין לסוגייתנו כמקור לדברי בעלי התוספות. לדבריו, בעלי התוספות גרסו בסוגייתנו "תרוטה" תחת "נפיא". דא עקא שאין לגרסה זו תימוכין אף לא באחד מעדי הנוסח.

ולעצם העניין, למילה 'תרוטה' פירושים שונים:

בירושלמי שבת ב ע"ד, א א:

בשעה שהיו מושיטין את הקרשים מזו לזו, תרוטות היו [–עגלות המשכן. נ"ב].

ופירש בעל קרבן העדה: "כחצי גורן עגולה". פירושו מבוסס על הערוך, ערך 'תרוטה'.

ובעל הפני משה פירש: "פתוחות מלמעלה לפי אורכן ורחבן ... מלשון המשנה בפ"ב דמידות: ולא היו תרוטות אלא מוקפות".

הבאתי לעיל את פירושו של רש"י: תרוטות = עגולות.

אולם במשנה מידות ב ה נאמר על מדרגות העזרה: "לא היו תרוטות אלא מוקפות", ופירש רבינו עובדיה מברטנורה: "לא היו תרוטות – ארוכות ובעלי זוויות כדרך כל המעלות אלא עגולות כחצי גורן עגולה", וכן פירש בעל התפארת ישראל. אולם במלאכת שלמה פירש בשם הרב שמעיה: "לא היו תרוטות – עולות בשורה זו על זו כמעלות החיל וכמעלות האולם, אלא מוקפות, כדי שלא יעלו יותר מדי לעזרת ישראל. ולשון תרוטות אינו (צ"ל: איני) יודע לכון, ע"כ".

28 ש"מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה" ירושלמי ראש השנה ב ד, נח ע"א; בבלי ראש השנה כג ע"ב; במדבר רבה יב ח; דברים רבה ה יב; שיר השירים רבה ג א; פסיקתא דרב כהנא א ג. וכתב הריטב"א בחידושו לבבלי ראש השנה שם: "וי"ל שבראה הבורא בדרך ההוא מפני הענין הזה (כלומר משום דרכי שלום, שלא תתבייש הלבנה מהחמה. נ"ב), ולא למימרא שלא ידעו רז"ל טעם הדבר וטבעו כמו שבדין המחפין עליהם ועל חכמתם דברים אשר לא כן".

29 ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מעשרות, עמ' 674-675. מכל מקום, חילופי ה"ח היו שכיחים בעת העתיקה, ראה: M. Benovitz, *Kol Nidre*, pp. 126, ומלים נדירות אינן זוכות תמיד לתיקון ועדכון.

30 משנה בכורות ז ד; בבלי בכורות מד ע"א.

31 בפירושו לבכורות מד ע"א ד"ה תרוטות. וכן פירש בכל מקום שבו מופיע צמד מילים זה בבבלי, כגון: שבת לא ע"א ד"ה שדרים בין החולות. טוטה מז ע"א ד"ה תרוטות; סנהדרין קז ע"ב ד"ה תרוטות. אמנם בשבת לא ע"א הוא פירש בפירוש ראשון: "רכות".

דרך עריכת הסוגיא

[10-7] אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא וליבריך הטוב והמטיב
 אמר ליה אטו כי חסר מי מברכינן דיין האמת דלבריך הטוב והמטיב
 וליברינהו לתרוייהו
 כיון דהיינו אורחיה לא מברכינן

ביסוד סוגיות אלו – הנוכחית, זו שלפניה וזו שלאחריה – עומד קובץ בן 4 מימרות של "רבי אחא בר חנינא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן", בין מימרות אלו שילב עורך מאוחר את דיוני האמוראים והסתמאים מדורות מאוחרים יותר, דרא בתר דרא, לפי הסדר שבו נקבעו בתלמוד. לדעת רבינו חננאל והמהרש"ל, שאלת רב אחא מדפתי היא בין לשיטת רב יהודה בין לשיטת נהרדעי: מדוע תיקנו חכמים ברכה רק על חידוש הלבנה ולא תיקנו לברך גם על מילוייה³² – את ברכת הטוב והמטיב?

אולם יש לשאול: מדוע קבעו את שאלת רב אחא מדיפתי ואת תשובת רבינא, הדנות בנוסח ברכת הלבנה, קודם המימרא השלישית? נכון היה יותר לכאורה לקובעה לקמן לאחר דיונם של רב אחא³³ ורב אשי בנוסח ברכת הלבנה.

נראה שקושי זה הוא שהביא את רש"י ואת יד רמ"ה לפרש שדברי רב אחא מדיפתי מוסבים רק על דברי רב יהודה לעיל שאמר שאין לברך על הלבנה לאחר שעברו שבעה ימים מחידושה [4]. על כך שואל אפוא רב אחא מדיפתי: "נהי נמי דמשבעה ואילך ליכא למימר מחדש חדשים, ליבריך מיהא הטוב והמטיב, שכל שעה הוא מטיב לנו במילואתה תמיד, שמוספת להאיר לעולם!"³⁴ אמנם, מסתבר שקביעת שאלת רב אחא מדיפתי לרבינא לפני הדיון בנוסח ברכת הלבנה נובעת מקדימות רבינא לרב אשי. ואפשר שכשנקבע הדיון בין רב אחא מדיפתי לרבינא בתלמוד עוד לא נקבע בו הדיון דלקמן בין רב אחא לרב אשי באשר לנוסח ברכת הלבנה.

תוספת מאוחרת לדברי רבינא

תשובתו של רבינא צריכה עיון: וכי מברכים הטוב והמטיב רק על דברים שבהיעדרם מברכים דיין האמת? הלוא על שינוי יין מברכים הטוב והמטיב³⁵ אף על פי שבוודאי אין מברכים דיין האמת על חסרון יין זה! נראה להציע שעיקר תשובתו של רבינא היתה רק: "כיון דהיינו אורחיה, לא מברכינן" [10], וכל מה שבין השאלה לתשובה זו הוא תוספת מאוחרת. מקצת תימוכין להשערה זו נמצאת בשינויי הנוסח המרובים בקטע קצר זה. בכל אופן נראה שכל המשא ומתן בין האמוראים היא פרפרזה של העורך.³⁶

מחלוקת בבלי וירושלמי

שאלתו של רב אחא מדיפתי מבוססת על ההלכה שלפיה על בשורות טובות שיש לו לאדם שותפים בהן אין מברכים שהחיינו אלא הטוב והמטיב. הלכה זו נקבעה על פי ברייתא בבבלי ברכות.³⁷ ראוי לציין כי הירושלמי³⁸ מגדיר את ההבדל בין שהחיינו להטוב והמטיב באופן שונה: "קנה – שהחיינו; ניתן לו – הטוב והמטיב".³⁹ כמובן שגם לפי הירושלמי מובנת שאלת רב אחא מדיפתי.

32 המהרש"ל מוסיף: כשם שתיקנו לברך על היין בורא פרי הגפן ובנוסף לכך תיקנו לברך גם הטוב והמטיב כשמובא לשולחן יין חדש.
 33 ראו לקמן בביאור על פיסקא [16], "אמר ליה רב אחא לרב אשי".
 34 לשון רש"י ד"ה וליבריך הטוב והמטיב.
 35 ברכות נט ע"ב. השו"ת ירושלמי ברכות ו ח, י ע"ד.
 36 ראו במדור הנוסחים.
 37 נט ע"ב: "והתניא קצרו של דבר ...".
 38 ברכות יד ע"א, ט ג.
 39 יש להבין את דברי הירושלמי כפשוטם ולא כפירושו הדחוק של בעל הפני משה, המבקש ליצור אחידות בין שיטות הירושלמי והבבלי.

[16] אמר ליה רב אחא לרב אשי

בכל כתבי היד, הנוסח הוא "ר' אבא" ולא "ר' אחא". הכוונה היא ככל הנראה לאמורא ארץ ישראלית בן הדור השישי. שירד לבבל בימי רב אשי⁴⁰ והביא לו מתורת ארץ ישראל⁴¹.

זמן ברכת הלבנה

סוגייתנו דנה במועד המאוחר ביותר שבו ניתן לברך על חידוש הלבנה, אין דיון בה על המועד המוקדם ביותר ומשמע מפשטות הסוגיא שכל המקדים הרי זה משובח. וכן כתב רש"י: "עד כמה מברכין – אם לא בירך היום, יברך למחר".

ולא עוד אלא שבהמשך הדיון בסוגיא על שאלת רב אחא מדפתי לרבינא: "וליברך הטוב והמטיב!", פירש רש"י: "אדרב יהודה פריך, נהי נמי דמשבעה ואילך ליכא למימר מחדש חדשים, ליברך מיהא הטוב והמטיב...". הרי שלדעת רש"י, אליבא דרב יהודה אין לברך מחדש חדשים לאחר שבעה ימים מליל חידוש הלבנה משום שהלבנה איננה חדשה עוד. גם מכאן משמע שעדיף להקדים את ברכת הלבנה ככל האפשר.

וכן דעות הרמב"ם⁴² ויד רמ"ה, שלכתחילה יש לברך על הלבנה ביום הראשון.

וכן כתב רבינו מנוח:⁴³

ונהגו רוב העולם להמתין מלברך עד ליל מוצאי שבת ... וענין זה יצא להם ממסכת סופרים ... והפוסקים לא רצו לכתוב דברים אלו לפי שאין הדעת נוטה שיחמיץ אדם מצווה הבאה לידו, ומי יודע סיבות העולם ומקריו ומונעים רבים שיכולים לבא על האדם. לכן כל ירא אלוהים יברך תיכף שיראנה בחידושה ולא ימתין עד מוצאי שבת.

אולם רבינו יונה על הרי"ף ברכות סוף פרק ד כתב:

ובכאן לא דברו בהתחלה אלא בסוף הזמן בלבד.

אבל במסכת סופרים אמרו: מברכים על הלבנה משתתבשם. ופירשו בו כמה פירושים. יש אומרים: עד מוצאי שבת שמברכין על הבשמים. ואין זה מתקבל כלל, דמה טעם הוא זה לתלות הדבר במוצאי שבת, שהרי פעמים שיהיה ר"ח יום ראשון ולמה ימתין מלברך עד מוצ"ש? ויש מפרשים "שתתבשם" מלשון חופה. ודומה לו: עביד בוסמא לבריה, כלומר עשה חופה לבנו, ורוצה לומר, משעה שתעשה כמו חופה שהיא גדולה קצת ומאירה סביבותיה. ונראה למורי הרב נר"ו שפי' משתמתק, מלשון לבסומי קלא, שר"ל נמתק הקול, ה"נ ר"ל משעה שמתוק האור שלה ואדם נהנה ממנו, שזהו אחר ב' ימים או שלשה. אבל ירח בן יומו, מתוך קטנותו אין האור שלה מתוק שאין אדם נהנה ממנו.

ור' יוסף קארו⁴⁴ כתב בשם המקובל ר' יוסף ג'קטילי"א בעל שערי אורה:⁴⁵ "אין לברך על חידוש הלבנה עד שיעברו עליה ז' ימים".⁴⁶ ובשולחן ערוך⁴⁷ פסק הן כמסכת סופרים שאין לברך אלא במוצאי שבת הן כדברי המקובלים שאין לברך עד שיעברו שבעה ימים מהמולד.

40 ראו הרכבי, תשובות הגאונים, עמ' 124.

41 שבת קנ ע"ב; גיטין לד ע"ב; בבא קמא כז ע"ב. אולי גם תענית ד ע"א; בכורות נה ע"א; בבא בתרא קמח ע"א; בבא בתרא קמז ע"א.

42 הלכות ברכות י יז.

43 ספר המנוחה, והוא פירוש רבנו מנוח מנרבונוא על הרמב"ם, הלכות ברכות פרק י, עמ' שמו.

44 בית יוסף אורח חיים סי' תכו.

45 וראו ר' מרגליות, שערי זהר, עמ' 192, שהביא מקורות נוספים למנהג, ואין כאן מקום להאריך.

46 שכן ישנו צורך שהלבנה, שהיא כנגד המלכות, תקבל אורה מספירות חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד.

47 אורח חיים תכו ב ד, מסכת סופרים כ א בדפוס וילנא; יט י במהדורת היגער. זהו אחד המקרים שבו פוסק הבית יוסף כדברי קבלה בניגוד לתלמוד. ומכל מקום אינו בניגוד גמור, שכן התלמוד אומר שרק לכתחילה יש לברך מיד עם המולד אבל בדיעבד הלכה כנהרדעי שאפשר לברך עד שישה עשר.

השתלשלותה והתפתחותה של ברכת הלבנה

טקסי חידוש הלבנה במזרח הקדום

פולחן הירח הפך לפולחן מרכזי בחרן החל במאה התשיעית לפנה"ס.⁴⁸ הסמל העיקרי של פולחן זה היה חצי סהר. לדעת קיל, סמל זה מתאר את הירח הנגאל מתקופה של חשכה מעיקה. קיל סבור ששלושת ימי היעלמות הירח התאפיינו בצפייה מתוחה להופעתו מחדש, אשר הסתיימה בהכרזה חגיגית על המולד.⁴⁹ אולם אין לקיל שום מקור ישיר המעיד על קיומם של טקסים מעין אלה בחרן. המקורות היהודיים היחידים המתארים טקסים מעין אלו הם מקורות מאוחרים יחסית, מתקופת המשנה והתלמוד,⁵⁰ המתארים את המנהגים של קידוש החדש וברכת הלבנה בתקופת בית שני ולאחריה. קיל מניח שטקסים יהודיים אלה הושפעו מהטקסים החרניים קדומים. אולם לדעתי מדובר בהנחה שרירותית ולא מבוססת משום שבמרחב הגדול שמסביב לארץ ישראל היתה חרן – עיר הירח – רק אחת מני ערים רבות אשר כל אחת מהן עבדה לאל אחר. אין שום סיבה לכך שיהודי ארץ ישראל יושפעו ממנהגי חרן יותר מכפי שיושפעו ממנהגי כל עיר אחרת.

אסטלת המלך אור-נמו (Ur-Nammu), מלך אור כשדים, שמלך בסוף האלף השלישי לפנה"ס. באסטלה מוצגות סצנות שונות, חלקן קשורות לאל הירח. האסטלה שנמצאה שבורה שוחזרה במוזיאון האוניברסיטה של פנסילבניה לצורתה שבתמונה.

אמנם ישנן עדויות על פולחן הירח בארץ ישראל מאתיים שנה לאחר ייסודו בחרן.⁵¹ אולם גם לפי עדויות אלה, הירח לא תפס את המקום המרכזי בפנתיאון האלים הארץ ישראלי. המקורות המקראיים מעידים אמנם על התעצמות העבודה לצבא השמים בכללו בממלכת יהודה במאה השביעית לפנה"ס,⁵² אולם עבודת הירח מוזכרת רק במעט מתוך מקורות אלו, ותמיד כנספחת לעבודת השמש וגרמי השמים בכללם. לכן אין לראות בתופעת עבודת צבא השמים בישראל השפעה אשורית-חרנית ייחודית אלא ספיגת תרבויות נכריות מכלל הסביבה כולל מצרים בדרום ובעל-בק בצפון, שבהן נהג דווקא פולחן אל השמש.

מאידך, המנהג לחגוג בראשי חודשים היה מקובל גם בקרב מלכים ונביאים שלא נחשדו בנטייה לעבודה זרה⁵³ ואף נהג בבית המקדש עצמו.⁵⁴ בתקופת המקרא היה מקובל שלא לעשות מלאכה בראש חודש.⁵⁵ יתר על כן, מסיפור המעשה על היעדרותו של דוד מסעודת ראש החודש בבית שאול⁵⁶ – נראה שהייתה יכולת לחשב מראש מתי יופיע הירח. יש לשער אפוא שההתייחסות

48 O. Keel, *Goddesses and Trees, New Moon and Yahweh, Ancient Near Eastern Art and the Hebrew Bible*, p. 62 (להלן: קיל).

49 שם, עמ' 70.

50 משנה ראש השנה א ג-א; תוספתא א יג-ב א.

51 קיל, עמ' 102-109.

52 מלכים ב כא ג-ה; כג ד-יב; ירמיהו ז יח, ח ב, יט יג, מד יז; צפניה א ה.

53 שמואל א כ יח; מלכים ב ד כג; ישעיהו א יג-יד; הושע ב יג.

54 במדבר כח יא-טו; יחזקאל מז ו-ז; תהלים פא ד.

55 עמוס ח ה.

56 שמואל א כ יח.

להיעלמות הירח והופעתו מחדש היתה כאל תופעה טבעית, מחזורית וצפויה, ואין שום רמז במקורות לכך שהיתה איזושהי ציפייה מתוחה לקראת הופעתו.

במקורות מסוף ימי בית שני⁵⁷ יש אמנם רמזים למתח ולדריכות לקראת קידוש החודש ולחגיגות גדולות לאחר קידושו, אולם ממקורות אלה עצמם עולה שהמתח והדריכות נבעו מהוויכוח עם הצדוקים, שכפרו בסמכות בית הדין לקדש את החודש, ולא מפחד קמאי מהיעלמות הירח.

כאמור, עבודת הירח נוצרה בחרן רק במאה התשיעית לפנה"ס לאחר שכבר היתה מסורת בת אלפי שנים של אסטרונומיה מדויקת החוזה מראש את כל התופעות הקשורות בצבא השמים. מחזור הירח היה תופעה מוכרת בכל רחבי המזרח הקדום; האסטרונומים הבבלים והמצרים יכלו לחשב אותו במדויק כבר שלושת אלפים שנה לפנה"ס, כך שברור שפולחן הירח לא נוצר מתוך תחושות של פחד וחשש פן ייעלם לבלי שוב. ואכן, לדעת חוקרים אחרים, טקסי חידוש הירח בחרן לא הכילו מוטיבים של יראה ופחד. כך למשל מתארת תמרה גרין את היחס לחידוש הלבנה בחרן:⁵⁸

הירח משתנה תמיד ויחד עם זאת נשאר קבוע; הוא גדל, הוא נעלם ונולד מחדש בכל חודש ... הירח הוא סמל להמשכיות ולהתחדשות. הוא הסמל לשינויים בטבע ובחיי האדם. אך שינויים אלו אינם תוצאה של אסון פתאומי. אדרבה, הירח מייצג את השגרה שבשינוי ... התמלאתו והתחסרותו של הירח הן משל לחיים ההופכים למוות ומוות לחיים וחוזר הלילה. כוחו המאגי של הירח נובע מיכולתו הלא מוגבלת לברוא את עצמו מחדש. פני האדם הנראים בירח מבטאים את היות הירח יצור חי. הוא קם לתחייה, גדל, ואז מתהיל להיעלם מן השמיים הגלויים, רק על מנת להיוולד מחדש.

בנוסח הבבלי של ברכת הלבנה יש משהו מן התחושות שגרין מתארת: "ולבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן" [23-24]. מנסחי הברכה ראו בחידוש הירח סמל להתחדשותו של עם ישראל "שגם הם עתידים להתחדש כמותה". מכל מקום, כל ההסברים והפרשנויות בעניין טקסי חידוש הירח בחרן והשפעתם על טקסי קידוש הלבנה העבריים אינם אלא ספקולציות, שכן אין בידינו כיום כל תיעוד של הטקסים החרניים.

זאת ועוד, בבואנו להשוות בין קידוש הלבנה העברי לבין טקסי חידוש הלבנה החרניים עלינו להיזהר מליפול בפח שבו נפלו חוקרים רבים: הנטייה להשוות בין המקורות על סמך דמיון חיצוני בלבד מבלי להתעמק בעקרונות היסוד התיאולוגיים המונחים בבסיס המנהגים והפולחנים. התבוננות כזו תגלה בדרך כלל שרוב השונה על הדומה.⁵⁹ ואכן, תוכנה של ברכת הלבנה אינו מצביע בבירור על כך שקיים קשר כלשהו בין ברכת הלבנה העברית לפולחן הלבנה האלילי. אם אכן קיים קשר, יתכן והוא דוקא קשר של ניגוד ושלילה, כלומר, בניגוד לתפיסה המייחסת לירח כוחות אלוהיים, מדגישים מנסחי ברכת הלבנה שהירח וכל צבא השמים אינם אלא משרתי ה' "ששים ושמחים לעשות רצון קונם". מסקנה זו מיוסדת על ההנחה שערכים פילוסופיים-תאולוגיים כאלו כבר החזיקו בהם חכמי התלמוד. אמנם רעיונות אלו אינם מתועדים בבירור עד לתקופה מאוחרת יותר, אולם שמא יש על מה לסמוך ולהקדים אותם.

57 משנה ראש השנה א ג-א; תוספתא א יג-ב א. וראו גם: Thornton T.C.G., "Jewish New Moon Festivals, Galatians 4: 3-11 and Colossians 2: 16".

58 תרגום חפשי מתוך: T. M. Green, *The City Of The Moon God – Religious Traditions Of Harran*, pp. 23-25. לא רק בחרן אלא אף בעמים רבים אחרים היה הירח סמל לאלמוות ולהתחדשות. על אגדות כאלה אצל ההוטנטוטים, הבושמנים ועוד ראו אצל: J.G. Frazer, *Folklore In the Old Testament*, pp. 20-33.

59 כבר זוהירו מפני זה כמה חוקרים כגון: Greenberg M., "Some Postulates of Biblical Criminal Law"; ב' אופנהיימר, "שבת – שמיטה – יובל". מכל מקום, גם כשמנסחי הברכה התייחסו למחזור הירח כתופעת טבע רגילה, יש עוד מקום לשוב לעניין המתח שעלול ללוות היעלמו של ירח פעם בחודש, וכפי שחז"ל הטיבו להבין תחושה פשוטה זו המועברת על ידיהם לאדם הראשון לקראת תקופת טבת: "לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובהו" (עבודה זרה ח ע"א), וראה: I. Drazin, *Maimonides – The Exceptional Mind*, Jerusalem, 2008, pp. 238-243. והוא שאמרו בסוגיין: "אמר ליה רב אחא מדיפתא לרבינא וליבריך הטוב והמטיב. אמר ליה אטו כי חסר מי מברכינן דיין האמת דלבריך הטוב והמטיב וליברינהו לתרויהו כיון דהיינו אורחיה לא מברכינן". הרי שקיימת סברא לברך ברכת דיין האמת בהיעלם הירח, וברכתו הטוב והמטיב בחזרתו.

השתלשלות המנהגים בברכת הלבנה לדעת י' גרטנר

גרטנר סבור ש"אין ספק שמדובר כאן בברכה הנאמרת בלילה הראשון של החודש החדש".⁶⁰ לדעתו, הביטוי הירושלמי 'לבנה בחידושה' זהה לביטוי הבבלי 'החדש בזמנו' [11], וכשם ש'לבנה בחידושה' פירושו בעת הופעתה, כך גם, לדעתו, פירושו של הביטוי 'החדש בזמנו'.

גרטנר כותב שם שברכת הלבנה נתקנה כברכת הודאה על מולד הירח: "ברכה הבאה לציין אירוע אסטרונומי בעל משמעות דתית". מלכתחילה לא היה כל קשר בין ברכת הלבנה לקידוש החודש בבית הדין. הכרזת החודש בבית הדין לוותה בטקסים חגיגיים משלה כפי שמוכח במקורות הרבים המובאים על ידו. רק לאחר שפסקו לקדש את החודש על פי הראייה "מצאו בברכת הלבנה, הברכה שמברכים על המולד, מעין תחליף למעמד החגיגי ההוא", ורק אז הנהיגו ש"אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת, כשהוא מבושם ובכלים נאים".⁶¹

בהמשך מאמרו מתאר גרטנר את התפתחות המנהג להמתין עם קידוש הלבנה עד שלושה או עד שבעה ימים לאחר המולד. לדעתו, גם כאן אנו עדים להתפתחות מאוחרת הסוטה מכוונת המקורית של מתקני הברכה.

הקשיים בתאוריה של גרטנר

בתאוריה של גרטנר קיימים שלושה קשיים. האחד: באותו פרק שבו הוא עוסק במסכת סופרים מתואר טקס אחר לחלוטין שנועד להיות תחליף לקידוש החודש בבית הדין:⁶²

בראש חדש ישבו החבורות של זקנים ושל בולווטין ושל תלמידים מן המנחה ולמעלה עד שתשקע החמה. וצריך בברכת היין לומר: ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן, ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם אשר בעגולה גידל דורשים, הורם ולימד זמני חדשים, טיכס ירה, כילל לבנה, מינה נבונים סודרי עתים, פילס צוריני קרבי רגעים שבם תיקן אותות ומועדים, דכתיב: עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, ואומר, כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאום יי' כן יעמוד זרעכם ושמכם, והותם, ברוך אתה יי' מקדש ישראל וראשי חדשים...

מכאן שקביעת ברכת הלבנה במוצאי שבת במקום בליל המולד אין לה ולא כלום עם זכירת קידוש החודש.

ועוד, אם אכן נועדה ברכת הלבנה לשמש כתחליף לקידוש החודש, מהו ההיגיון לאחרה עד למוצאי שבת ואחר כך לשלושה ואף לשבעה ימים לאחר המולד? הלוא קידוש החודש היה ביום המולד עצמו!

הקושי השלישי הוא בהשוואתו של גרטנר את הביטוי 'לבנה בחידושה' שבירושלמי לביטוי 'החדש בזמנו' שבבבלי. גרטנר מסתמך בהשוואה זו על נוסח הדפוס, אולם נוסח כל כתבי היד של הבבלי הוא: "כל המברך על ראש חדש בזמנו". מכאן נראה שהירושלמי והבבלי עוסקים בשני אירועים שונים. הירושלמי עוסק בהופעתה המחודשת של הלבנה, והבבלי עוסק בתאריך — ראש חודש.

השוואה בין המקורות התנאיים בעניין ברכת הלבנה

נראה לי שמהשוואה מדוקדקת של סוגייתנו למקבילותיה ניתן להוכיח שהתקיימו שתי תפיסות בדבר משמעותה של ברכת הלבנה.

60 י' גרטנר, "קידוש לבנה — גילגולה של ברכה". וראו גם: י' תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 41.

61 מסכת סופרים י"ט.

62 שם, ז.

סוגייתנו מצטטת ברייתא בשם תנא דבי ר' ישמעאל. לברייתא זו ישנה מקבילה במכילתא דרבי ישמעאל.⁶³

הטבלה הבאה משווה בין הברייתא בסוגייתנו למקבילתה במכילתא:

מכילתא דר' פסחא פרשה א (עמ' 13) סוגייתנו פסקא 13

נמצינו למדין שישראל מונין ללבנה
והגוים לחמה.

תנא דבי רבי ישמעאל

אילמלא זכו ישראל

אלא להקביל פני אביהן שבשמים

כל חדש וחדש דיים

לא דיים לישראל

אלא אחת לשלשים יום

מגביהים את עיניהם לאביהם שבשמים

הן הברייתא שבסוגייתנו הן המכילתא מדברות על מצוות ברכת הלבנה, ולמרות הביטויים הוהים "דיים" ו"אביהם שבשמים", הן שונות לגמרי זו מזו במבנה ובתוכן. השוני במבנה מומחש בטבלה שלמעלה. כעת אסביר את ההבדל שבתוכן:

לפי המכילתא, ישראל מגביהים עיניהם לאביהם שבשמים, ואילו לפי הברייתא הם מקבילים את פניו;

לפי המכילתא, הזכות של הגבהת העיניים לאב שבשמים היא תוספת על זכות אחרת: הזכות הראשונה היא שישראל מונים ללבנה, בניגוד לאומות העולם, המונות לחמה. ולא דיים לישראל זכות זו, אלא שקיבלו זכות נוספת, שהם מגביהים עיניהם לאביהם שבשמים. אולם לפי הברייתא זוהי זכות אחת שמלבדה אין צורך בזכות נוספת.

נראה אפוא שהברייתא שבבבלי מעבדת את המקור הארץ ישראלי כך שיתאים לתפיסה הבבלית של ברכת הלבנה שאותה אפרט לקמן.

תיאוריה חלופית להתפתחותו של מנהג ברכת הלבנה

אפשר לומר במידה רבה של סבירות שלפנינו שתי מסורות. האחת, מסורת ארץ ישראלית המשתקפת במכילתא ולאחריה במסכת סופרים ולאחרי אחריה בפסיקת ראשוני אשכנז, צרפת ופרובנס וכן אצל בעלי הסוד.⁶⁴ מסורת זו רואה בברכת הלבנה אירוע בפני עצמו שאינו קשור לקידוש החודש. משום כך עדיף דווקא לאַחַר את הברכה כדי לברך על הלבנה כשהיא זורחת והמברך נהנה מאורה.

ברכת קידוש הלבנה הנאמרת בתפילת ערבית, בשבוע הראשון לכל חודש. תמונה של הצייר ח' ווייס, צייר בן זמננו מארה"ב.

63 בעניין יחסה של מכילתא דרבי ישמעאל לתנא דבי ר' ישמעאל כתבו ר' מאיר איש שלום, מבוא למכילתא, פרק י, עמ' נה ואילך; רד"צ הופמן, מסילות לתורת התנאים, עמ' 42 ואילך; ח' אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 132-133; אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' ???; ולאחרונה כהנא (בהנ"ל עמ' 42, הע' 65).

64 ראו מקורותיו של גרטנר שם, הע' 20, 21, 23, 25, 30, 33 ועוד.

השנייה היא המסורת הבבלית שבאה לידי ביטוי בברייתא שבסוגייתנו ובנוסח המקורי של הבבלי כפי שהוא בכל כתבי היד: "כל המברך על ראש חדש בזמנו".⁶⁵ לפי מסורת זו, ברכת הלבנה היא אכן תחליף לקידוש החודש ולכן יש לברכה מיד עם המולד כפי שפוסק הרמב"ם.⁶⁶

[13] משמעות המושג 'להקביל פני אביהן שבשמים' בברכת הלבנה

רבינו יונה על הרי"ף ברכות סוף פרק ד:⁶⁷

כאילו מקבל פני שכינה — מפני שהקב"ה, אע"פ שאינו נראה לעין, נראה הוא על ידי גבורותיו ונפלאותיו ...

ר"י מלוניל:⁶⁸

אלמלא לא זכו וכו' — כלו', אילו לא זכו ישראל למצווה אחרת אלא לזו שמקבלין פני שכינה פעם אחת בחודש ... והטעם ... וזהו לעד ולאות כי יוצר הכל יוצרו מתחילה מאין ויכול להחזירו לאין כשירצה. ומי שמברך להב"ה על חידושו מודה לעין כל רואהו שיש לעולם כולו יוצר. וזהו כל האדם ...

לדבריהם,⁶⁹ ברכת הלבנה שייכת לקבוצת הברכות שנועדו לעורר את התפעלותו של האדם מפלאי הבריאה ומתוך כך להביאו לאהבת ה' וליראתו.⁷⁰ אולם דבר זה נכון לגבי כל ברכות הראייה, ובכל זאת, לא נאמר על שום ברכה אחרת שהמברך אותה הריהו כמקבל פני שכינה. ההבטה כלפי מעלה לצורך הברכה, גם היא אינה ייחודית לברכת הלבנה. ישנן עוד תופעות הגורמות לאדם לשאת עיניו כלפי מעלה, כגון: ראיית הקשת בענן, ברכת הברק וראיית חמה בתקופתה.⁷¹

מאידך, הביטוי 'להקביל פני אביהן שבשמים' הוא ביטוי ייחודי שלא מצאתיו במקורות חז"ל לגבי שום מצווה אחרת. יש אמנם כמה דברים שעליהם נאמר בבבלי⁷² שהעושה אותם "זוכה ומקבל פני שכינה", אולם שם מתפרשים הדברים כהבטחה גמול לעתיד ולא כדבר הקורה ברגע העשייה.⁷³ הביטוי 'כאילו מקבל פני שכינה' במשמעות שלפיה המעשה עצמו שקול כנגד קבלת השכינה נמצא רק בירושלמי ובמדרשים⁷⁴ בנוגע למצוות ציצית וקבלת פני תלמידי חכמים. לפיכך יש להבין שכבר בתקופת התנאים⁷⁵ יוחסה לברכת הלבנה משמעות עמוקה מאשר ליתר ברכות הראייה הנזכרות במסכת ברכות.

הסימן הראשון לייחודה של ברכת הלבנה הוא ההתייחסות אליה כאל קבלת פני שכינה או "להקביל פני אביהן שבשמים". הסימן השני לכך הוא שבניגוד ליתר ברכות הראייה — שתוכנן קצר ומביע התפעלות מגבורתו של הבורא — ברכת הלבנה מיוחדת באריכותה ובתוכנה המביע הרבה יותר משבחי הבורא. ברכת הלבנה מכילה גם שבח לגרמי השמים הששים ושמונים לעשות רצון קונם, ומשווה בינה לבין ישראל העתידים להתחדש כמותה.

65 השמטת המילה 'ראש' בדפוסים נועדה ככל הנראה להתאים את נוסח הבבלי למסורת האשכנזית.

66 הלכות ברכות י טז-יז.

67 הובא גם אצל רבינו אהרון הכהן מלוניל, אורחות חיים, עמ' קנד.

68 מהדורת מכון הארי פישל, עמ' פט.

69 וראו עוד: י' היינמן, "הטבע ובטויו בתפילתנו".

70 השו"ת רמב"ם הלכות יסודי התורה ב ב.

71 ברכות נט ע"ב; ירושלמי ברכות ט ב, יג ע"ד; שולחן ערוך אורח חיים רכט ב.

72 ברכות סד ע"א ומועד קטן כט ע"א: "היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה..."; בבא

בתרא י ע"א: "אדם נותן פרוטה לעני — זוכה ומקבל פני שכינה...".

73 וראו אמרי בינה, עמ' ערה. ולפי מה שכתבתי אין מקום לקושייתו.

74 ירושלמי ברכות א ב, ג ע"א: "כל המקיים מצות ציצית כאילו מקבל פני שכינה..."; עירובין ה ע"ב וסנהדרין ל ע"ב: "כל המקביל

פני רבו כאילו מקבל פני שכינה..."; מכילתא דרבי ישמעאל יתרו — מסכתא דעמלק א ד"ה יובא אהרן: "כל המקבל פני חברו

כאלו מקבל פני שכינה". ובמקומות רבים נוספים הנוסח הוא "מקבל פני חברים" במשמעות קבלת פני תלמידי חכמים, כגון: שיר

השירים רבה ב ג. ובפסיקתא זוטרא (לקח טוב) שמות יח יב: "כל הנהנה מסעודה שת"ח שריו בתוכה כאילו מקבל פני שכינה".

75 תנא דבי רבי ישמעאל.

מכאן שתוכנה המיוחד של ברכת הלבנה מרמז על כך שלפרשנות הקבלית לברכת הלבנה ישנם שורשים קדומים ביותר. פרשנות זו רואה בירח המתחדש את המקבילה השמימית של עם ישראל. את המצב שבו הלבנה פונה לחמה ומקבלת ממנה את מלוא אורה⁷⁶ משווה הקבלה לישראל המקבלים את פני אביהם שבשמים – ייחוד קוב"ה ושכינתיה.

[14] אמר אביי הלכך נימרינהו מעומד

רש"י:

אמר אביי – הואיל ומקבל פני שכינה הוא, מעומד בעי לברוכי, מפני כבוד שכינה שהוא מקבל.

מדברי אביי עולה שתכלית העמידה לבטא כבוד ומורא בעת קבלת פני שכינה.⁷⁷

לעומת זאת, אצל האבודרהם מצאנו נימוק פורמלי להלכה זו:⁷⁸

ושש מצות הן שברכתן מעומד, סימן להם עלץ שלם: עומר, לבנה בחדושה, ציצית, שופר, לולב, מילה, כי באלו הוא כתוב ל כ ם . בעומר: וספרת' ל כ ם (ויקרא כג טו), וכן בלבנה (שמות יב ב): החדש הזה ל כ ם , וכן בציצית: והי' ל כ ם לציצית (במדבר טו לט), וכן בשופר: יום תרועה יהיה ל כ ם (במדבר כט א), וכן בלולב: ולקחתם ל כ ם (ויקרא כג מ), וכן במילה: המול ל כ ם כל זכר (בראשית יז ו). ואנו למדין המשתן בגזירה שוה מל כ ם הכתוב גבי עומר, וספיר' העומר מעומד, שנאמר: מהחל חרמש בקמה (דברים טז ט) – אל תקרי בקמה אלא בקומה קרי בי' בקימה ...

נימוק פורמלי זה אינו עולה בקנה אחד עם הנימוק שבסוגייתנו. לדעת רבינו מנוח, הסיבה לאמירת הברכה בעמידה היא משום עדות והודאה לשם יתברך על שברא את העולם.⁷⁹

הבטה בלבנה

מהאמור לעיל עולה שחשוב להתבונן בלבנה בעת הברכה משום שהתבוננות זו מביאה את האדם לידי יראה ואהבה.⁸⁰

אולם רבינו טודרוס הלוי כתב:⁸¹

ושמעתי אומרים על שם דודי ר' מאיר הלוי ז"ל שהיה מזהיר מזהירות רבות שלא להסתכל בלבנה, וכמו שהזהירו רז"ל שלא להסתכל בקשת ... והאמת הוא אשר סוד הלבנה סוד גדול ונורא לפי שהיא רומזת אל לבנה העליונה אשר עליה נאמר יפה כלבנה, ומשם הוא כח מלכות בית דוד ...⁸²

ובספר יש נוחלין כתב:⁸³

כתב המקובל הגדול האלוקי רבי' טודרוס הלוי ז"ל בספר אוצר הכבוד ז"ל שהיה מזהיר אזהרות רבות שלא להסתכל בלבנה כמו שהזהירו רז"ל שלא להסתכל בקשת, ואשריו ואשרי חלקו שזכה לתורה התמימה ולחכמה פנימית ונעלמי' והאריך בסוד הענין.

76 העובדה שהירח הוא גוף אפל המקבל אורו מן השמש היתה ידועה לפילוסוף היווני אנכסגורס כבר במאה ה־5 לפנה"ס. לא בלתי מתקבל על הדעת אפוא שגם חז"ל ידעו זאת.

77 וראו: שו"ת אגרות משה אורח חיים א סי' קמג.

78 הלכות ברכות השחר ד"ה כשמתעטף בציצית.

79 עמ' שמו. ועיינו בטור אורח חיים רסח, שהשתמש בטעם זה לעניין עמידה באמירת 'ויכולו' בליל שבת.

80 רמב"ם הלכות יסודי התורה ב ב.

81 רבינו טודרוס הלוי, אוצר הכבוד, בפירושו לבלבלי ראש השנה כא ע"ב.

82 ומכאן המנהג לומר בברכת הלבנה 'דוד מלך ישראל חי וקיים'. עיינו ראש השנה כה ע"א; רבינו בחיי פרשת וישב.

83 א' הלוי הורוביץ (אבי השל"ה), יש נוחלין, עמ' מ. והובאו הדברים גם על ידי בנו בשל"ה, שער האותיות, אות יח.

וכתבתי זה לאפוקי ממנהג רוב העולם שמסתכלין בה כשמברכין אותה כמעט כל משך אמירת כל הברכה והשייך לזה, ואין להסתכל בה כי אם לגבי הקשת, דהיינו כשרוצה לברך יראה אותה ואח"כ יעצים עיניו ממנה.⁸⁴

לטעם הקבלי לכך שאין להסתכל בלבנה מתוסף גם טעם אפולוגטי: זר הרואה את בני ישראל מביטים ללבנה ומברכים אותה עלול לחשוב שהם עובדים ללבנה. חשש זה נרמז בדברי ר' יעקב עמדין:⁸⁵

כאילו מקבל פני שכינה — שהלבנה בחידושה דוגמה לשכינה, ועל ידי הברכה שנותנין הודאה לאביהם שבשמים שברא המאורות ליהנות מאורם, זה נחשב כקבלת פני שכינה ואבינו שבשמים. לא שיהיה ח"ו לה כבוד אלוהות, שהרי מקרא מלא צווח ופן תשא עיניך השמימה וגו' (דברים ד יט) ... והמבין יבין דבר מתוך דבר.

[15] מכתפי (אהדדי) ומברכי

המילה 'אהדדי' אינה מופיעה בכתבי היד. בחלק מכתבי היד ובראשונים מופיעה תחתיה המילה 'להו'.⁸⁶ יש הבדל משמעותי בין הנוסחים. הפעולה 'מכתפי להו' פירושה שאחרים מכתפים אותם — "שנותן זרועו על כתף חברו וחבירו על כתפו, וזה בכסאו יושב על זרועותם".⁸⁷ 'מכתפי' סתם פירושו שאנשים נשאו על כתפיהם דבר מה,⁸⁸ ואילו 'מכתפי אהדדי' משמעו שנשאו זה את זה על כתפיהם, אולי כל אחד בתורו. נראה שהנוסח הסביר ביותר הוא "מכתפי להו", שכן מצינו בכמה מקומות שמרימר ומר זוטרא נישאו על כתפיים מפאת כבודם וחשיבותם או משום רגישותם.⁸⁹ וכן עולה מפירושי הראשונים.⁹⁰ מכל מקום, לפי כל הנוסחאות, הבאת העניין פה היא לשם הדגשת חשיבותה של אמירת ברכת הלבנה מעומד, ש"אע"פ שהיו זקנים היו מצווים לתלמידיהם שיגביהו על כתפותיהם ויסמכו מזה אחד ומזה אחד כל זמן שהם עסוקים בברכה".⁹¹

למאירי יש כאן פירוש שונה ומעניין, אותו הוא קושר למנהג שלדבריו "נהגו רבים עכשיו".

הזכירו בכאן על מקצת חכמים שהיו קופצין ומברכין, וכן נהגו רבים עכשיו לעשות שלש קפיצות דרך שמחה וחיבת מצוה.⁹²

[17] נשים וברכת הלבנה

מתשובת רב אשי לרב אחא: "אמר ליה: האי, נשי דידן נמי מברכי", ניתן להסיק שבבבל היו שני נוסחים לברכת הלבנה: הנוסח המקוצר — שבו נהגו הנשים; הנוסח הארוך — שבו נהגו הגברים. זו דעת המאירי, שפסק להלכה שנשים או עמי הארץ שאינם יודעים לברך יאמרו "ברוך אתה ה' מחדש חדשים". לעצם דבר זה התנגד השל"ה, שכתב⁹³ שאל להן לנשים לברך ברכת הלבנה. המגן אברהם⁹⁴ מביא את דברי השל"ה וכותב שדברי רב אשי אינם אלא לישנא בעלמא. כלומר, רב אשי לא התכוון לתעד תופעה קיימת של אמירת הברכה על ידי נשים, אלא רק לומר שזהו נוסח המתאים לנשים ולעמי הארץ.

84 וראו גם: ר"א אזכרי, ספר חרדים עם ביאור חרדת קדש, עמ' שי.
85 הגהות יעב"ץ, נדפס בשי"ס בבלי דפוס וילנא בסוף המסכת, עמ' 90.
86 כ"י רייכלין, מינכן, ר"ח, וראו דיון מפורט בחלק הנוסח, עמ' 87, 169. כאן הבאתי רק את קיצור הדברים לצורך רציפות הדיון.
87 רש"י ביצה כה ע"ב ד"ה אלוני. וכן פירש הר"ד בפסקיו כאן.
88 ראו שבת ק"ט ע"א.
89 יומא פז ע"א ומקבילותיה בסנהדרין ז ע"ב ובביצה כה ע"ב. וראו: מ' בר, אמוראי בבלי, עמ' 332-337; הנ"ל, ראשות הגולה בימי המשנה והתלמוד, עמ' 191-200.
90 רבינו חננאל, רמ"ה.
91 ר"י מלוניל.
92 וכן כתב ר' דוד ברבי שמואל הכוכבי בספר הבתים: "וחכמים הראשונים היו מכתפין ומדלגין כשמברכין ברכה זו". השימוש במילה 'מכתפין' נועד כמובן לקשור נוהג זה למה שמסופר בסוגייתנו.
93 שער האותיות אות לט.
94 בתחילת סי' תכו.

כנגדם כתב רבינו יוסף חיים (ה"בן איש חי"):⁹⁵

אך דע כי טעם זה לא נזכר בדברי רבינו האר"י ז"ל ולא נמצא בדבריו מניעה לנשים בברכת הלבנה.

[19] אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם

משפט זה הוא על פי הפסוק בתהלים לג ו: "דבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם". מחברי הברכה שינו "דבר" ל"מאמר", ככל הנראה על פי המשנה באבות הא שבעשרה מאמרות נברא העולם.⁹⁶ כמו כן, הם שינו 'שמים' ל'שחקים'. לביטוי 'מאמר', כמו גם לביטוי 'שחקים', יש משמעות קבלית.⁹⁷ יתכן ושינויים אלו הם מאפיינים נוספים של שורשיו הקבליים של נוסח ברכת הלבנה, או שיש לומר שחקמי הקבלה הושפעו מהפילוסופיה המתנגדת להגשמת הבורא, וראו צורך מיוחד לפרש קטעים אלו על פי סוד ולא כפי פשוטם.

[21] ששים ושמחים לעשות רצון קונם

רעיון דומה נמצא גם בפיוט 'אל אדון' ובמעשה מרכבה.⁹⁸ נראה שמקור ההשראה לחרוז זה הוא המקרא הכתוב על השמש:⁹⁹ "ישש כגבור לרוץ ארח".

קונם – קוניהם

בכל עדי הנוסח ובכל הראשונים, הנוסח הוא "קוניהם". בדפוס ונציה שינו ל"קונם", וכך גם בדפוסים המאוחרים. סיבת השינוי תאולוגית, שכן נראה להם כאילו יש כאן צורת ריבוי של הא-לוה.

גם יצחק בער בסידורו¹⁰⁰ כן סבר, בכותבו בנחרצות:

... כי לא יבוא מילת קונה במקרא בלשון רבים על יחיד, וע"כ אין נכון לומר קוניהם, שלא יהא נשמע ח"ו כעושה שתי רשויות ... וכמו שבאמת בברכת הלבנה הנוסחא לעשות רצון קונם בכל הסידורים, חדשים גם ישנים, וכן הוא בגמרא סנהדרין מ"ב וברמב"ם ...

אם היו לפניו כתבי היד המצויים לפנינו לא היה כותב כך. מחברי הברכה השתמשו בלשון מקראית מליצית. יש שטענו שאין כאן צורת ריבוי אלא יו"ד הבאה בתמורה לה"א בפועל ל"ה. תופעה זו מוכרת מן המקרא.¹⁰¹ אולם סביר יותר שזהו ריבוי של בעלות, גם זו תופעה מקראית נפוצה ("בעליו"), הרווחת גם בלשון חכמים – "הבעלים".¹⁰²

כפי שעולה מעדותו של בער, תהליך השינוי הדרגתי, ועדיין לא הסתיים בימיו. בחלק מהסידורים שינו בברכת הלבנה אבל לא בברכת יוצר אור. מו"ר פרופ' ש"י פרידמן הראני סידור חדש יחסית¹⁰³ שבו עדיין מופיע ביוצר של חול קוניהם, אבל ביוצר של שבת: קונם. כיום מקובל בדרך

95 שו"ת רב פעלים חלק ד, אורח חיים סי' לד.

96 משנה אבות ה' א.

97 לעניין 'עשרה מאמרות' ראו זהר שמות יד ב ועוד מקומות. לעניין 'שחקים' ראו אבות דרבי נתן נוסח א לז ז; חגיגה יב ע"ב; זהר שמות יב ועוד הרבה.

98 ראו מ' בר אילן, סתרי תפילה והיכלות, עמ' 118.

99 תהלים יט ו.

100 סדר עבודת ישראל, עמ' 78, בעניין הנוסח של ברכת יוצר אור.

101 ישעיהו מב ה: "בורא השמים ונוטיהם", ופירושו של מ"צ סגל שם. ותהלים כג ב: הנה קעניי עבדים אל יד אדוניהם קעניי שפתה אל יד גברתה כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיקננו.

102 ישעיהו נד ה: "כי בועליך עושיך", ומ"צ סגל שם. והשווה חילופי קוניו/קונו: משנה סוכה ב ט (מבוא לנוסח המשנה, עמ' 420); תוספתא בבא קמא ז ב (עמ' 28 שו" 4); מכילתא דר"י נויקין פרשה טו (עמ' 299 שו" 11).

103 הוצאת שילה, מהדורה חמישית, 1960. ובאחרונה בסידור שפת ישראל (מכון מורשת אשכנז, קהל עדת ישרוק, תשע"א) הדפיסו את שתי הגרסאות. וכן בהרבה סידורי תימן.

כלל שבסידורי עדות המזרח הנוסח הוא קונייהם (דבר זה אינו נובע מבירור הנוסח הקדום אלא משום שכך כתבו המקובלים),¹⁰⁴ ואילו בסידורים נוסח אשכנז (ו'ספרד' בכללם): קונם.

[24] עטרת תפארת לעמוסי בטן

הביטוי 'לעמוסי בטן' לקוח מישעיהו מו ג: "שָׁמְעוּ אֵלַי בֵּית יַעֲקֹב וְכָל שְׂאֵרֵית בֵּית יִשְׂרָאֵל הַעֲמִסִים מִנִּי בָטָן הַנְּשָׂאִים מִנִּי רַחֵם".
ופירש רש"י שם:

העמוסים מני בטן — מאז נולדתם בבית לבן הארמי עמסתי אתכם על זרועותי כי מאז עמדו עליכם עכו"ם בכל דור ודור. ולא כעכו"ם, שהיו עומסים ונושאים את אלהיהם כמו שאמור למעלה, אבל אתם עמוסים ונושאים בזרועותי.

היחס בין הנוסח הארץ ישראלי לנוסח הבבלי של ברכת הלבנה

לדעת פינקלשטיין,¹⁰⁵ התפתחותן של ברכות קצרות לברכות ארוכות היא תופעה שכיחה בסדר התפילה.¹⁰⁶ לדעתו, ברכת הלבנה היא אחת הדוגמאות להתפתחות זו, והנוסח הארוך של רב יהודה הוא פיתוח של הנוסח הקצר "ברוך מחדש חדשים" שבא מארץ ישראל.

פינקלשטיין יוצא מן ההנחה הרווחת שהנוסח הארוך הוא המאוחר. אולם מלשון הסוגיא נראה שלא רב יהודה תיקן את נוסח הברכה אלא שהוא תוקן כבר לפניו והיה ידוע ומוכר לו. לכן נראה שאריכותו של הנוסח הבבלי אינה מצביעה על איחורו או על התפתחותו מתוך הנוסח הארץ ישראלי. ניתן לומר, כפי שהצעתי לעיל,¹⁰⁷ שיש כאן גישה בבליית ייחודית לקידוש הלבנה, אשר התפתחה במקביל למסורת הארץ ישראלית. נראה שגם הנוסח הארץ ישראלי הקצר עבר שינויים מסוימים, שכן בכמה מקורות נזכרת הברכה 'על הלבנה בגבורתה' בנוסח "עושה מעשה בראשית",¹⁰⁸ שהיא אותה ברכה שמברכים על החמה בתקופתה. לדעת פינקלשטיין, בידול ברכת הלבנה מברכת החמה חל לאחר החורבן כאשר קידוש החודש לא נעשה עוד במקום בית הדין הגדול בירושלים.

104 ר' פרי חדש סי' תכו ס"ק א.

105 L. Finkelstein (ed), *Pharisaisim in the Making, Selected Essays*, p. 349, n. 36

106 כך למשל: קידוש של שבת תוספתא ברכות ג ז; ברכת המזון — תוספתא ברכות א ז (לפי מהדורת ליברמן); ברכת התורה — ברכות יא ע"ב.

107 עמ' 130.

108 ברכות נט ע"ב; ירושלמי ברכות יג ע"ד, ט ב; ויקרא רבה כג ח.